

Česká vzdělanost a povaha v historických i mezinárodních souvislostech

Jiří Stehlík

Čechy, Morava a Slezsko jsou starými kulturními územími, na jejichž utváření se od počátku jejich slovanských dějin výrazně podílel západní vliv. Etničtí Němci, zčásti pozvaní českými panovníky, zčásti z vlastní iniciativy přistěhovali na naše teritorium (což je možné si ověřit na „závěrečné fázi“ jejich rozmístění v národnostní mapě první Československé republiky na str. 88), byli v důsledku domácího „přetlaku“ přirozeně expanzivním lidem. V Českých zemích se nakonec podíleli na počtu cenzovního obyvatelstva přibližně 30 % (přibližně stejný byl i podíl území s převahou Němců, ale toto teritorium bylo řidčeji zalidněné, neboť mnoho Němců žilo ve vnitrozemských městech). A sami Češi mají v sobě díky staletí trvajícimu, hlavně „vnitrozemskému“ soužití značný podíl (zřejmě podle podílu německých jmen v populaci, což je názor J. Pekaře,¹ který tento proces nazval čechizací) „německé krve“ (v menší míře to samozřejmě platí i obráceně). Po odsunu Němců se tato „biologická germanizace“ nepochybně zeslabila, avšak podstatně se zvýšil podíl česko-slovenských a česko-romských manželství a dětí z nich zrozených.

Podobným expandujícím národem, jako jsou Němci, byli v Evropě také Maďari s jejich „politicky namnoze zúženou“ plošnou základnou, ale v jisté formě i Srbové a Rusové... Na rozdíl od těchto národů měli však Němci skutečně vysokou hustotu zalidnění na svém kmenovém území (co však ještě hustěji obydlené, ale koloniemi disponující Nizozemsko a Belgie?), přičemž na západě, severu i jihu se z důvodu přítomnosti vitálních zemí (nemajících kam ustoupit) nebo přírodních překážek příliš exponovat nemohli. Problém je nesporně spjat s dříve tabuizovaným pojmem životního prostoru (šlo tu o odbytíště zboží a o zajištění přísunu surovin, mj. v návaznosti na neúspěšnou koloniální politiku, nebo o převážně vnitrozemský charakter teritoria či přirozenou agresivnost národa a jeho výchovu v tomto duchu?). Na rozdíl od svým způsobem existenčního motivování německých výbojů měla teritoriální expanze ruského a částečně též srbského národa spíše strategicko-politický charakter.

Odpor vůči německému zdůrazňoval již Dalimil na počátku 14. století. K. Krofta o tom napsal: „Šlechtický původce této kroniky nenávidí přistěhovalé měšťanstvo německé, jehož vzrůstající moc ohrožuje význam jeho stavu, ale toto stavovské hledisko rozšiřuje na poměr Čechů k Němcům vůbec. Pronikání Němců do země se mu jeví velikým nebezpečím pro sám český stát a národ. Německý lid v Čechách není prý králi svému tak oddán jako Čechové, je hotov zrazovat zemi i knížata a hledat si pána ve své původní vlasti. Proto je prý povinnost Čechů, knížat i lidu, aby milovali a hájili svůj jazyk, svou národnost, nepouštěli cizozemců do země, nepřátelili se s nimi a nepodporovali jich.“² V mnohém tak náš kronikář předpověděl následující vývoj.

Svéráz urputného a namnoze specifického zápasu zase tak nikoli početných (nebo nepočetných) Čechů (hovořil ovšem i o Slovácích), vklíněných do prostoru německého národa, respektive vystavených jeho „teritoriální“ expanzi, výstižně popsal T. G. Masaryk: „Čechové a Slováci nejsou zbytek slovanský jako Lužičané, neboť odolali německé-

mu náporu na východ po tisíciletí... Slované na Labi a Sále na východním moři a v Slezsku byli poněmčeni a vyhubeni, Čechové si udrželi svoji samostatnost“.³

Podle V. Dvorského: „Příčina nezdarů... [německé – pozn. aut.] akulturace spočívá v kulturně geografické příslušnosti Českých zemí k jihovýchodu. A právě to byl největší omyl německé politiky a vědy, že se daly svest k povrchnímu názoru, že České země náležejí k severozápadu Evropy, kterou se snažily pro svůj politický účel označovat jako Evropu střední.“⁴ V geopolitické orientaci českomoravského prostoru náš geograf nejspíše chyboval (já tuto otázku rozebírám v jiné stati).⁵ Vyzvednout měl především historicky vzniklou inteligenční kvalitu českého národa. Sám konečkonců uvádí: „K... přirozeným podmínkám větší životnosti a přitažlivosti českého živlu přistupuje nesmírný rozdíl mezi velkolepými dějinami českého lidu v Čechách, na Moravě, ve Slezsku [jde hlavně o dějiny předbělohorské – pozn. aut.] a chudičké, takřka žádné dějiny nemající lidu německého [v Českých zemích – pozn. aut.]. Ve velkých epochách... objevuje se německý lid vždy v úloze podřízené a málo důstojné“.⁶

Historici se v podstatě shodují na tom, že „Slovanům v Čechách, nejbližším to sousedům Němců, hrozilo odedávna nejvíce nebezpečí, aby nebyli od Němců pohlceni, a je to opravdu pozoruhodné faktum, že přece si zachovali svou národnost až po dnešní den přes pronikavé katastrofy“ (F. Palacký v roce 1874).⁷ K tomu je však třeba zároveň dodat, že největší pohromy měly teprve přijít a že další potenciální nebezpečí byla vystěhováním převážně části německého etnika zažehnána teprve v době, kdy se již pravděpodobně nemohla manifestovat.

J. Patočka viděl českou historii (zvláště v poměru k Němcům) jako diskontinuitní. Na jedné straně tedy dějnotvornost (u nás přinejmenším od 14. do 18. století) epochy „tradičního“ hierarchického složení společnosti, stavovské organizovanosti a jazykové plurality (byť navíc zejména v období husitství se silnými demokratickými prvky) a na druhé straně (v době od josefinských reforem až do konce první světové války) dichotomie česko-německá, nemající jinde v našem prostoru (u Poláků, Němců...) obdoby. Ve druhé periodě náš národ podle Patočkova názoru, „čím chtěl být, být nesměl a ztratil v boji dalším celou vůdčí vrstvu, většinu samostatně tvořivých intelektuálních sil, ztratil města, ztratil téměř všechnu hospodářskou moc a sílu. Proto novodobá existence českého národa – od druhé poloviny 18. století – je bez duševní spojitosti s předchozím jeho životem... Zpočátku existenční boj takřka naslepo, později propracování nové kulturní půdy, té, na níž národ stojí ještě dnes.“⁸

Prvnímu typu společnosti, blízkému pojmu národa podle B. Bolzana, „běželo o to, vytvořit pro společného evropského ducha nové mohutné východní centrum, běželo... o první závany renesančního ducha za Alpami, o novou uměleckou syntézu, o předreformanční problematiku církevní reformy, o chiliastické pojetí božního království na zemi, o státní církev, odpoutanou od Říma, o humanismus a reformaci, o novou astronomii a přírodovědu..., o sjednocení corpus protestantium, potom o protireformaci, barokní umělecký a náboženský ideál“.⁹ Druhý typ společnosti (jungmannovský), existující od vzniku osvícenství, vedl k rozštěpení tradiční společnosti u nás „ve dvě, z nichž jedna měla relativně menší lidský podklad a zdědila... společenskou strukturu z velké části stále hierarchickou, kdežto druhá – česky mluvící – byla společností podstatně lidovou, populární, a v tom smyslu živelně demokratickou.“¹⁰

Přesto: „Bylo vždy a zůstane vždy hlavním rozdílem mezi národem naším a ostatními slovanskými kmeny severozápadními, zejména v horním Podunají a dolním Polabí i Pobaltí, že títo až na nepatrné zbytky Kašubů a Lužických Srbů se poněmčili, my však jsme všem náporům germanizace, dvanáct set let se opakujícím, vítězně odolali. I zůstává jedním z hlavních problémů našich pátrání po příčinách tohoto fakta, jež uvádí v podiv každého, kdo pozoruje národopisnou mapu Evropy a na ní Čechy a Moravu jako klín, vražený do německého území.“¹¹ K takovému sekulárnímu odporu bylo nepochybně zapotřebí nejen jisté početnosti národních příslušníků, nýbrž i silné duchovní svěbytnosti.

Kde se nalézaly zdroje této síly? V leccčems odpovídá na tuto otázku opět J. Patočka: „... čeští tvořiví lidé chtěli dát národu žít a věřit v rozměrech jeho skutečnosti, v rámci vypracovaných a osvědčených evropských ideálů, a třebaže proto nutně přešly velké ideové zápasy první půle století kolem nás, aniž se nás silně dotkly, a třebaže geniální lidé jako Máchů museli trpět nedostatkem české velkorysosti, podařilo se jim vytvořit kulturní typ českého člověka, pracovitěho představitele národního života, obhlížejícího široké obzory, nahrazujícího vlastním úsilím mezery v práci generací, opatrného k myšlenkám, často skeptického, ale přece v srdci hořícího láskou k těm vznešeným lidským úkolům, jež mají význam pro jeho skutečnost.“¹²

Jak později ještě vzpomeneme, doprovázel podle Patočky náš historický vývoj, počínaje národním obrozením, „živelný demokratismus, odvozený ze skladby naší společnosti podstatně lidové, lidovou inteligenci jako vedoucí vrstvu, která se od široké masy neodpoutává... a na druhé straně požívá u ní samozřejmě důvěry a autoritativního postavení, sociální problém jako vlastní vývažisko našich dějinných úkolů a perspektiv“.¹³ Takže: „... celá naše novodobá společnost rostla zdola a zdola lidově a široce demokraticky byla založena i celá novodobá naše vzdělanost, počítající se všemi a všem otevřená.“¹⁴

České země se řadily a řadí k územím obydleným velmi vzdělanou populací, což určitě není pouze zásluha německého civilizačního (kulturního) „vyzařování“ v dobách minulých (třebaže právě Německo bylo ve světě „ohniskem“ rozšiřování lidové vzdělanosti). V tradičně nadprůměrném vzdělání a inteligenci, jež jsou nepochybně výsledkem „překrytí“ různých etnických prvků (keltského, germánského, hlavně ovšem západoslovanského původu) v minulosti a některých dalších faktorů (včetně bezprostředního vlivu německého), spočívá základní kvalita obyvatelstva České republiky.

Význačný český antropolog J. Matiegka k dávným základům našeho národa – v době první Československé republiky v poněkud násilném duchu čechoslovakismu – poznamenal: „Složení československého národa se účastní – podobně jak je tomu u obyvatelstva střední Evropy vůbec – různé prvky plemenné tak, že podklad tvoří alpská rasa (asi s 33 %) s rasou dinárskou a východní či baltickou (po 25 %), kdežto plémě severní či nordické je dnes jen asi v 5–10 %, středomořské (mediteranní) jen nepatrně zastoupeno. Připisují-li se jednotlivým rasám povšechně některé významné vlastnosti duševní, tak alpské pracovitost a dobrosrdečnost, ale též houževnatost, baltické náboženské hloubání a sentimentalita, dinárské podnikavost, nordické výbojnost, mediteranní ohnivá zanícení atd., možno v jejich smíšení spatřovat šťastnou kombinaci ve prospěch celku a kulturního pokroku vůbec, a naopak vhodný prostředek k potlačení chyb, které se vytýkají jednotlivým plemenům jako tvrdohlavost, pasivní trpnost, hrubost, náruživost atd.“¹⁵ V jiné studii náš etnolog podotýká: „... složitý původ, vyznačený opětovným míšením a křížením různých prvků, neměl škodlivé následky na... povahu, naopak upevňoval... tělesnou zdatnost a životní sílu i... duševní schopnost. Kulturní dějiny učí, že všude tam, kde v minulosti nastaly užší styky, sloučení nebo střetnutí různých plemenních nebo národních hodnot, zvláště byly-li k tomu přírodní poměry příznivé, bylo později vytvořeno mocné kulturní středisko, a... že národové nejpokročilejší jsou plemenně a národnostně nejsložitější.“¹⁶

Nechceme se samozřejmě nechat zaslepit jakýmsi (snadno zneužitelným) nekritickým „nacionálsubjektivismem“, ale právě ve spojení různých etnických prvků se skutečně mohli vytvořit typ národa duchovně kvalitního, kombinujícího rozumové a citové prvky s pracovitostí, i když přirozeně nepostrádajícího jisté negativní vlastnosti, o nichž se dále ještě zmíním. (Z jiných národů např. Francouzi v sobě v příznivé podobě spojují rozumovou a citové volní dimenzi lidské osobnosti).

J. Korčák kromě „historických Keltů“ a středověké německé kolonizace hodnotí pro nás pozitivně i etnický přínos „první migrační vlny z Porýní“, a to „prvokeltské“ mohylové populace z 15. století před Kr.¹⁷ Podle tohoto českého politického geografa a demografa: „Jeden z nejstarších národů je náš národ, nejen pro jeho etnický základ staromoravský, ale také pro trojnásobné prostoupení této nejstarší populace obyvatelstva z Porýní. Z tohoto

lze vyvozovat mimořádnou kvalitu našeho národa.¹⁸ Shrnuje: „Z tohoto etnického složení možno odvozovat mimořádnou kvalitu našeho národa a vysvětlovat mnohé zvláštnosti jeho historie.“¹⁹ Korčákovy závěry, podle nichž „je náš národ značně příbuzný s národem německým“,²⁰ jsou však podle mého názoru přece jen zveličené a poněkud poplatné době vydání publikace (rok 1940).

Středová poloha Českých zemí v Evropě přispěla k poměrně blahodárnému skloubení různých pozitivních vlivů na vcelku výhodném dávném etnickém podkladu (biologická působnost „východních národů“ jako Avarů, Tatarů, Turků zde byla slabší). Toho si byl vědom již F. Palacký, který vycházející nepochybně z poněkud romantických Herderových idejí psal o kombinaci introvertního, mírumilovného a v jádru demokratického, rovnostářského slovanského typu s energickým, ovladatelským, podnikavým germánským typem. J. Patočka z tohoto „promíšení“ vyvodil závěr: „V principech germánství a slovanství jsou proti sobě postaveny a navzájem se ovlivňují dva základní tvořivé impulzy lidské povahy. – Původní slovanský demokratismus, při vši mravní superioritě zatížený sklonem k společenské anarchii, by nebyl mohl odolat náporu německé podnikavosti, kdyby ve 13. století, v době kolonizace, nebyl přijal německé ovlivnění. V 15. století husitství proniká opět původní slovanský demokratismus. Ten se potom stává zárodkem, z něhož vyrůstají hlavní zásady nové doby, hlavně svoboda myšlení a přesvědčení.“²¹ Je nanejvýš paradoxní, že první nositelé ideového, avšak i prakticky „pokusně“ realizovaného pokroku museli pak po staletí setrvat v nedůstojném područí. Z toho vyplývající národní frustrace proto musela být a dosud je obrovská a bezesporu se podepsala na mravní profilaci národa.

Postavení naší populace (jako celku) se ovšem v tomto ohledu relativně (gramotnost a kultivovanost světového obyvatelstva v průměru narůstá) a bohužel také absolutně zřejmě zhoršuje. Platí to o stránce fyzické (jde o celkově nedobry zdravotní stav a o pomalý růst střední délky života českého lidu, zejména mužů), tak i o stránce duševní (rychleji přibývá osob s nižším inteligenčním kvocientem), jakož i o stránce „společenského prostředí“ (reálný socialismus vedl ke sníženému zájmu o vzdělávání, k čemuž napomáhaly různé pochybné formy „zvyšování kvalifikace“). Formálně vzato – z pohledu vysokoškolsky školeného a vyškoleného obyvatelstva na populaci – ovšem nedosahujeme zastoupení běžného v nejvyspělejších zemích (i Slováci např. „produkují“ relativně více vysokoškoláků než my).

Tato otázka je samozřejmě složitější. Ve skutečnosti by mělo jít o to poskytovat kvalitní vzdělání prakticky všem, kdo jsou schopni si je osvojit (zpravidla se předpokládá, že dobrou vysokou školu je s to absolvovat zhruba šestina nebo sedmina příslušné věkové skupiny). Ve Spojených státech činí podíl frekventantů vysokých učilišť nejrůznějšího druhu a jakosti na odpovídajících věkových skupinách přibližně 60 %, ve většině vyspělých zemí 20–40 %, ale u nás asi 15 %. Vyšší vzdělání je samozřejmě jen statistickým indikátorem kvality obyvatelstva. Podstatná část jeho absolventů v sobě stejně nemá skutečně tvořivý náboj (takových lidí je v populaci jen asi 1–2 %) a naopak řada lidí disponuje neobvyklým nadáním a jeho úspěšnou realizací (zvláště v uměleckých oborech) bez formální průpravy.

České země se na rozhraní 19. a 20. století počítaly mezi evropská, a proto i světová území, kde téměř veškerá populace uměla nebo se učila číst. To samo svědčí o tom, že již dlouhou dobu před tím byly pro takovéto velmi příznivé poměry vytvořeny dobré předpoklady. Nejen ve 14. století (v době Karla IV.), nýbrž již mnohem dříve Češi vynikali vzdělaností a kultivovaností. „Kulturní život Čech v X. století stál značně vysoko a byl projevem přirozeného nadání slovanského plemene, které bylo probuzeno k rozkvětu podněty příšlymi s křesťanstvím... Kulturní život klesá a stoupá podle poměrů politických, vliv Byzance je nahrazován vlivem německých biskupství a slovanský jazyk v bohoslužbě jazykem latinským, románská kultura se šíří spolu se zakládáním škol, které měly zprvu ráz církevní. Při farách, klášterech a při katedrálách, metropolitních chrámech nařizovala církev zřizování škol. Četní studenti z Čech se ubírali na školy do ciziny za vzděláním, jako již kronikář Kosmas do Lutychu. Zvláště však lákaly vyšší školy zemí románských, Padova, Bologna,

Paříž, ty, kteří chtěli získat vyšší vzdělání. V Praze již od počátku XIII. století bylo partikulární studium při sv. Vítu, určené pro domácí kněží. Za krále Přemysla Otakara II. stalo se učení to velmi slavným a přicházeli na ně studenti z Rakous, Bavorska a jiných zemí“, poznamenal svého času B. Němec.²²

Zdá se, že zdecimování ani počtu obyvatelstva, ani hospodářský a kulturní úpadek českého prostoru v pobělohorských dobách (včetně germanizace) nevedly ke zničení duchovní vitality Čechů. „V posledních dvou stoletích živořili jsme jen tělesně, duch v nás byl utajen“, uvedl v jedné své burčující řeči (ve Svatoboru v roce 1864) F. Palacký.²³ Bez mimořádně kvalitního etnického základu z minulosti by náš národ jistě nemohl tento nápor vydržet. Přesto je nutné zdůraznit, že velkou úlohu při tom sehrálo národní obrození, respektive jeho vůdčí duchové, jejichž předchůdcem byl B. Balbín. Necelých dvě stě let po bitvě na Bílé hoře, i když podle Nejedlého²⁴ se hlavní (morální) rozklad soustředil v podstatě do osmnáctého století, bylo zřejmě tou dobou, která revitalizaci českého jazyka (dost již upadlého) a především českého národa (přežívajícího hlavně ve venkovském prostředí) ještě neznemožnila! Geneticky dobře vybavené národy jsou nejpíše schopné přežít v útlumu ještě delší nepříznivá období.

Také Krofta zastával názor, že nebezpečí pobělohorské (stejně jako přemyslovské) německé kolonizace bylo přeceňováno právě proto, že „přehlížívá se při tom jak vysoká úroveň, bohatství a hloubka tehdejšího duchovního života českého, tak zejména též mohutná síla českého národního vědomí“.²⁵ Vzhledem k tomu, že poddaní nemohli z důvodu náboženského přesvědčení odcházet do ciziny, nezeslabovali tímto způsobem českou populační základnu (vyliďnění jako pozůstatek z třicetileté války bylo přesto obrovské). Krofta dospěl dokonce k závěru, že „venkovský lid český nebyl pobělohorským vystěhovalectvím oslaben, nýbrž zachoval si i v době největšího úpadku českého národa tolik životní síly, že dokonce místy zase do sebe vstřebal německý živel proniklý do Čech po Bílé hoře“.²⁶

Krofta na tento námět uvedl: „Kulturní vliv sousedního Německa, vyčerpaného třicetiletou válkou, duchovně rozdvojeného bojem mezi katolictvím a protestantismem, také dlouho nemohl vyrovnávat italské a francouzské vlivy, jež zaplavovaly zvláště duchovní život vyšších vrstev společenských. Teprve sto let po Bílé hoře objevují se první významnější náběhy k uplatnění prvků německých, německé řeči a kultury v duchovním životě našich zemí.“²⁷ Podle tohoto českého badatele dokonce „první vážný vpád německého jazyka a německé kultury do latinské barokní kultury pobělohorských Čech možno vidět teprve ve vystoupení lužického Němce K. J. Seibta, který roku 1763 zahájil svou činnost na pražské univerzitě, kde první začal přednášet německy“.²⁸ Pobělohorské poněmčování a útlak se zřejmě podle mého názoru skutečně příliš zveličují, jak co do hloubky, tak i délky trvání (nic na tom nezmění fakt, že 17. století bylo u nás obecně obtížné). Výrazně negativní německá (rakouská) působnost na český národ (stát) se tudíž týká především periody vymezené zhruba lety 1750–1850. Tato éra reaktivně vedla nejen k českému národnímu obrození, ale koneckonců také k jistým pozitivním momentům, jež lze nalézt i v samotné germanizaci (vliv německého romantismu, Herderovo kladné hodnocení Slovanů posilovalo jeho sebevěru apod.).

Podle J. Matiegky „na duševní život národa působily... občas zhoubně různé fyzické vlivy, jako útrapy a námahy válečné, mory a i psychické epidemie (tarantismus). Úpadek po bitvě bělohorské a třicetileté válce nutno pak vysvětlit ne pouze psychickými faktory, nýbrž též celkovou fyzickou vyčerpaností lidu.“²⁹ I tělesná sešlost je ovšem rehabilitovatelná a musela by trvat nesmírně dlouho, aby se geneticky „zakódovala“. Fenomén života je obdivuhodný, nelehko zničitelný a sám svá negativní vychýlení odstraňuje.

Zemí se tak vysokou gramotností, jaké docilovali Češi, nebylo na přelomu 19. a 20. století mnoho. Patřilo mezi ně Německo, Nizozemsko, Lucembursko, Švýcarsko, Dánsko, Estonsko, Island, tedy většinou teritoria obyvatelstvem nepočetná. Ani tři skandinávské země se nemohly pochlubit tak vynikající gramotností jako Češi, zčásti jistě vzhledem ke svým severským regionům osídleným Laponci. I ve Velké Británii měl Wales a některé

další kraje poměrně značné počty negramotných lidí, což se týká také Rakouska (!), Lotyšska a Belgie (!). Kolem roku 1900 byla velká část obyvatelstva žijící na většině území Francie a Itálie (a tím spíše pak na iberickém a balkánském poloostrově) nezpůsobilá ke čtení. Totéž se týkalo rovněž Severní Ameriky (černoši, přistěhovalci z chudých částí Evropy i odjinud), Austrálie a Japonska. Populace zbytku světa byla z velké části zcela nevzdělaná. Při obdobných srovnáních, jako je naše, musíme ovšem vzít v úvahu prvek „velikosti“. Na teritoriu Velké Británie, Francie, skandinávských zemí i Itálie existovaly rozhodně rozlehlejší plochy, než byla území vzpomínaných menších zemí, kde bylo obyvatelstvo přinejmenším stejně intenzivně gramotné.

V rámci rakousko-uherské monarchie bylo v roce 1900 jen asi 4–5 % šestiletých a starších Čechů negramotných, Němců však 7 %!³⁰ O Slovácích nemám k dispozici přesné údaje, byli však údajně na tom – pokud se týká čtení – o něco málo lépe než Maďaři, třetím „nejvzdělanějším“ obyvatelstvem v rakousko-uherském mocnářství byli Slováci (24 % neumělo číst a psát), kteří jsou nám po řadě stránek dost blízcí. Ostatní národy měly dost sníženou gramotnost. Čtení s psaním neovládalo 40 % Poláků, 55 % Maďarů, přes 70 % Ukrajinců (zhruba stejná situace byla v některých vesnicích i na Podkarpatské Rusi), Srbochorvatů a Rumunů! Již zhruba třicet let před koncem 19. století mohl k tomu Palacký poznamenat: „Vzdělání lidu u nás za novější doby dospělo tak daleko, že v něm Čech Němci nejen ničeho nezadají, nýbrž dokonce i přednost si může přičítat. Jisto jest a nepopírají toho ani nepředpojatí Němci, že obecný Čech předčí obecného Němce v Čechách snadnou chápavostí, zručností, čilostí a vnímavostí ducha, jakož i láskou ke čtení a touhou po vzdělání.“³¹

Dá se předpokládat, že již v polovině minulého století byla gramotnost české populace relativně značná (zatímco např. na Slovensku byla výjimečná). Konstatování kvality českého člověka nebylo určitě jen zásluhou doby národního obrození. Vždyť, jak v jednom ze svých posledních veřejných vystoupení Palacký o době Husově pravil: „... tenkrát předčil český národ vzděláním duševním všechny ostatní národy Evropy. To děkovat měl Karlu IV., avšak nejen jemu, ale i sobě, že užíval příležitosti ku vzdělání.“³² Jak moc se tyto věty liší od Pekařových představ, nemusím zdůrazňovat. Pravda je jako obvykle někde uprostřed.

Češi však z vnějších i vnitřních důvodů nedokázali svých vzdělanostních pozitiv plně využít pro hospodářský rozvoj (jako většina ostatních vysoce gramotných zemí i s vyšším podílem osob neznalých čtení a psaní). Vzdělanost a průmyslový rozmach šly ovšem nepochybně ruku v ruce a vzájemně se ovlivňovaly, třebaže ani český rolník (zvláště sedláci) nebyl v zásadě duchovně zaostalý.

Ačkoli všechny následující údaje musíme brát podmíněně, tak České země byly v roce 1938 hospodářsky (poměřováno velikostí hrubého domácího produktu na jednoho obyvatele) na úrovni Rakouska (a snad i Belgie!) a Itálii nechávaly v tomto ohledu hluboko za sebou (index = 64, když České země = 100). Francie tehdy měrnou výkonností ekonomiky předstihovala dnešní Českou republiku asi tak, jako naše země nedávno předstihovaly Slovensko, tj. nikoli o mnoho. Čechy s Moravou (ještě více to platí o Slovensku) ovšem své relativní hospodářské postavení v meziválečných letech spíše zhoršily, než zlepšily. Před první světovou válkou byly v průmyslové rozvinutosti v rámci Rakousko-Uherska velmi pokročilými (nemalá část „českého“ průmyslu však byla soustředěna v pohraničí, osídleném převážně Němci) a srovnatelné byly pouze s některými částmi vlastního rakouského teritoria, kde Češi tvořili nezanedbatelný podíl na populaci. T. G. Masaryk se právě v této souvislosti zmiňoval o Čechách (Českých zemích) jako o „příslovečně perle Rakouska“.³³ Pouze v industrializovanějších územích samotného Rakouska – v Dolních Rakousích (s Vídní) a v malém Vorarlbergu – připadalo v roce 1900 na 1 000 obyvatel 417 osob příslušných k průmyslu, v Českých zemích 383, avšak při téměř trojnásobném počtu obyvatelstva, takže absolutní převaha české ekonomiky v monarchii byla zjevná.³⁴

Z kombinovaného hlediska „národně-teritoriálního“ byla situace Českých zemí ještě příhodnější, neboť Vídeň byla „skutečným střediskem i českého průmyslu a vývozu“: „Mnohé české podniky mají tam své ústřední kanceláře a jsou tam příslušny, poněvadž stupnice

daňová a městské přírážky jsou nižší než v Čechách... kdybychom připočetli daně oněch českých podniků, jež mají sídlo své ve Vídni, do bilance Českých zemí, difference by ještě více dopadla v náš prospěch."³⁵

Hospodářská vyspělost českého území byla ovšem již podstatně dříve (alespoň počínaje 14. stoletím) značná. J. Pekař uvádí,³⁶ že český stát o rozloze více než 130 tis. km² odváděl v 16. století více než 2/3 berních příspěvků rakouské monarchie (zbytek připadal na alpské země se zhruba 100 tis. km²). A mělo tomu tak být i později, vlastně až do vzniku samostatného Československa. Pekař přitom odhadl počet Čechů před rokem 1620 v zemích Koruny české na 2,3–2,4 milionu (plus téměř 0,5 milionu Poláků a Lužických Srbů), ale zdejších Němců jen na 1,5–1,6 milionu. V alpských zemích mělo žít rovněž asi 2,3–2,4 milionu Němců (plus 0,6 milionu Slovanů), v Uhersku s necelými 2 miliony obyvatelů měl přebývat jen výrazně nižší počet Maďarů a Němců. Češi a Slováci se tedy v té době podíleli na populaci monarchie jen o něco méně než Němci, avšak v hospodářské a zřejmě i kulturní oblasti měli zjevnou převahu.

Česká gramotnost a další přednosti českého člověka byly ve 20. století „civilizačně“ zčásti promarněny, a to i „před socialismem“. Bylo to částečně ovlivněno sídelní polohou národa (přece jen periferního ve vztahu ke kulturní Evropě), možná i slovanskou „duší“, která neusiluje tolik o „maximální výkon“ jako anglosaský člověk. Podobně profilované románské národy se však dokázaly přeorientovat na větší výkonnost. Italové zaznamenali po druhé světové válce mimořádný hospodářský vzestup a dnes i přes svůj poměrně permanentně zaostalý jih jsou svým měrným hrubým produktem na úrovni nebo dokonce před takovými zeměmi, jako je Velká Británie, Austrálie, Belgie a Nizozemsko. Rovněž Španělé nastoupili po smrti Franca cestu tohoto typu.

Vysoká výkonnost má ovšem i jisté stinné stránky. Jedná se v podstatě o materiální produkci, jejíž „duchovní“ základy pocházejí ponejvíce z germánského (severoamerického) světa. A dnes neobyčejně produktivní Japonci již založili svou existenci především na aplikační sféře. U zemí s enormní produktivitou a efektivností práce (jsou to výhradně země s tržním řádem) se tradičně objevují z lidského (a perspektivního) hlediska nepřijatelné tendence k zanedbávání neekonomické sféry života lidské společnosti, a tím i k deformaci člověka jako člověka.

Jistou úlohu v procesu naznačeného promarnění sehrálo zřejmě i selhání národních elit, které nedokázaly uspokojivě mobilizovat český „vysoký lidový průměr“. Tohoto problému se dotkl Patočka: „... naše buržoazie a inteligence... se zamotala do oné pavučiny moderního života, která spěchem, pohodlím, povrchním racionalismem zavírá přístup ke smyslu života... Nejostřejší krize přišla po převratu. Bylo zde náhle tolik bohatých možností a s nimi tolik pokušení, že náš život v tomto novém větru neobstál.“³⁷ Neosvědčili jsme se ovšem příliš ani za druhé světové války, ani po ní (před únorem 1948, po Únoru i po listopadu 1989). Jsme navěky předurčeni k tomu, abychom žili jako „chytří sluhové“ mírně nadvybavení materiálními statky?

Je paradoxní, že reálný socialismus svým způsobem podporoval inteligenční způsobilost Čechů. Jednak je nechtěně (!) na dlouho vyvaroval bezduchého konzumentství, jednak v důsledku nerozvinutosti „služeb“ nutil obyvatelstvo k užitečné improvizaci (vlastní stavby bytů a víkendových domků, samoopravy, kutilství atd. vedly k univerzálnosti pracovního uzpůsobení a k rozvíjení pracovní inteligence). „Naučil“ rovněž nahlížet na svět s ironií, s odstupem, kriticky, avšak „naučil“ také předstírání, nepravdomluvnosti, navíc s utlumenými prakticko-politickými schopnostmi. Školství poskytovalo přes ideologický balast široké faktické znalosti, což se všeobecně uznává. Proto při reformě školství stačilo v zásadě nahradit „falešnou ideologii“ disciplínami rozvíjejícími osobnost žáka (studenta), včetně samostatnosti úsudku a zručné prezentace vlastního názoru.

Český film, divadelnictví, koncertní činnost (tedy převážně reprodukční obory umění) byly v zemi i v poválečné době (zvláště v 60. letech) na slušné úrovni, a to i přes cenzurní zásahy. Tvorba krásné literatury byla silně tlumena, samizdat a exilové edice jej nestáčily nahradit. Podle jednoho z průzkumů Svobodné Evropy z osmdesátých let byly

v Československu reálsocialistické éry k dispozici překlady téměř všech hodnotných děl světové literatury.

Nadprůměrná „plošná“ inteligence Čechů nenabídla kupodivu světu zase až tak většící počet mimořádně vynikajících jedinců. Na tento jev upozorňoval důrazně a dost přesvědčivě J. Patočka: „*A tak bychom mohli procházet obor za oborem a našli bychom skoro všude příznaky téhož kritického stavu: neustálenost, slabé myšlenkové napětí, neprogramovost, nejistotu do budoucna.*“³⁸ Kdyby měl tak vzdělaný národ svou početnější, dále hierarchicky strukturovanou elitu, především duchovní, musel by v modernějších dějinách rozhodně znamenat více. Neumožnili-li Habsburkové se svým vládním systémem, „malé poměry“ a určitá provincialita vyrůst hojnější domácí inteligenci, „*taková sociální jednota, vytvořená z vesnického obyvatelstva a malých měšťáků jako svého vlastního jádra, není nikterak vhodnou půdou pro výchovu vedoucích mužů, kteří by činili rozhodnutí, podstupovali riziko, pouštěli se do boje, zvláště když je možno očekávat pouze morální úspěch. Neexistence horní vrstvy, kterou si všichni naši sousedé přes všechny změny v buržoazní epoše zachovali, se pociťuje osudově.*“³⁹

O to více překvapuje skutečnost, že později samostatné, poměrně demokratické Československo, vedené profesorem a státníkem T. G. Masarykem, dostatečně nezajistilo efektivní vytváření širší vynikající národní vrstvy. Při hlubším pohledu se dá dokonce říci, že právě vyšší průměrná inteligence příslušníků českého národa, doprovázená bohužel i závisí a jinými morálními nedostatky, umožňovala již před socialismem v kulturních zemích poměrně neobvyklý postoj nevážnosti až neúcty a neposkytování příležitosti jeho „špičkám“, aniž by byl vážně narušen praktický chod státu (všimněme si jakkoli problematizované, tak přece jen určité hospodářské konsolidovanosti naší republiky v roce 1989, jež dodnes ještě umožňuje čerpat „z podstaty“). „Lid“ byl obvykle schopen suplovat intelektuální elitu a společnost se často „obešla“ bez kvalitních politických vůdců, zdatných úředníků, vskutku tvořivých vysokoškolských a vědeckých pracovníků atd. Tento jev není v tak rozsáhlém měřítku znám z ostatních „východoevropských“ zemí (včetně Ruska, o Polácích a Maďarech nemluvě). Bohužel i současná doba „aktuálně“ preferuje spíše „podnikatelské talenty“, než aby se snažila vytvořit skutečnou, dlouhodobě potřebnou myšlenkovou bázi pro budoucnost (jako příklad lze uvést enormně zanedbávanou vědeckou základnu).

Zdá se, že „permanentní nepřipravenost“ charakterizuje „český život“ neobyčejně přesně. Vinou absence dostatečného množství autorit, jímž ovšem národ (stát) obvykle „nedává šanci“. Patočka: „... *národ nebyl připraven před převratem roku 1918 na roli, kterou měl a mohl hrát ve střední Evropě, a za republiky nebyl opět připraven na to, jak obstát v nejtragičtější ze všech národních situací, která vyžaduje nejcelejší, nejvzdělanějších, nejdohodlanějších lidí vůbec, má-li se v ní stát čestně a bez zoufalství.*“⁴⁰ Německou okupaci jsme „přestáli po našem“, avšak socialismus jsme nemohli budovat bez důkladné, nedogmatické průpravy (a bez „revoluce hlav a srdcí“), a to ani „počínaje“ rokem 1968. Za normalizační epochy jsme duchovně živořili, jak se slušelo a patřilo, a novou epopej „návratů“ jsme po tradici začali bez rozmyslu a zodpovědnosti.

Třebaže jistě vážných adeptů bylo v českém prostoru více (např. T. Masaryk nebo K. Čapek), dva nositelé Nobelovy ceny – J. Heyrovský za vědu (chemii) a J. Seifert za literaturu (Berta von Suttnerová, rozená Kinská, dostala sice v roce 1905 rovněž Nobelovu cenu, avšak bývá většinou považována za Rakušanku) – nejsou pro inteligentní prostředí našeho národa dobrou známkou (např. Maďari jsou na tom – většinou díky svým exulantům – v daném ohledu podstatně lépe). Hus (jakožto „myslitel“ obvykle pokládán za Wiklefova epigona po stránce morálky a jistě jedinečný iniciátor praktického lidového protestu), Komenský, Purkyně, Masaryk (ve filozofii ovšem někdy obviňovaný z nepůvodnosti), ale i některé další osobnosti jsou s muži poctěnými „nejvyšším světovým významem“ nepochybně srovnatelní, jenže ani to není za šest století mnoho... Židé původem z Čech a Moravy při tom nestáli za vynikajícími Čechy příliš v pozadí (Freud, Kafka a jiní). Jistě chvályhodné je, že jsme čas od času dokázali poskytnout domov předním

badatelům, jako byl J. Kepler, Tycho Brahe, nakrátko i A. Einstein a další. Husa však Češi před smrtí neuchránili, stejně jako Komenského před exulantstvím. K. Kautsky byl významným činitelem evropského socialistického hnutí, ale jeho původ byl česko-německý. Mezi vynikajícími hudebníky je nutné jmenovat v první řadě B. Smetanu, A. Dvořáka, L. Janáčka, B. Martinů. V současnosti nabyl v oblasti umění nadnárodního charakteru především M. Kundera a M. Forman.

Přesto mi připadá zcela oprávněný Patočkův požadavek: „*Máloco zdá se mi tak naléhavé, jako přivést ne lid, ale českou inteligenci zpět k pokoře a skromnosti a pokusit se vůbec připomenout jí, že existuje fakt svědomí.*“⁴¹ Intelektuálům více myšlenek, smyslu pro realitu a odvahy, prostým občanům méně netečnosti, tak znějí opakovaně se nabízející postuláty.

* * *

Českou vzdělanost ve vztahu k evropské vzdělanosti podrobil na sklonku 30. let dost důkladnému rozboru J. Patočka.⁴² Evropská vzdělanost je podle jeho názoru všeobecnou vzdělaností, vycházející ze tří zdrojů: z antiky (v českém prostředí poměrně zanedbávané), z křesťanství a z osvícenství. Tato vzdělanost má tři stránky: kontemplativní (řeckoantický motiv), vnitřně osudovou (mravně náboženskou) a intelektuální (vědeckou, technickou, státně, politicky a hospodářsky praktickou). A národní vzdělanost v Evropě musí být od „evropské vzdělanosti (osvěty)“ odvozena.

Český národ husitstvím „*roznítil první evropskou revoluci*“ proti dobovému společenskému řádu. „*Hnutí, které zde mělo své první mocné centrum, rozšířilo později své vlny na celou Evropu*“, ale zároveň „*pohřbilo takřka národ v propastech světové bouře*“.⁴³ Tehdy zřejmě první (a s velkým prostorovým i časovým záběrem) přesáhla inteligence a mravnost Čechů hranice své země.

Právě „vzpomínka“ na radikálnost mravního, rozumového i mocenského vzepětí českého lidu a na jeho relativní nepočetnost pravděpodobně po jisté době přispěly k národnímu a státnímu potlačení Čechů v letech 1620–1918. Avšak národní obrození (nepochybně pod silným vlivem německého kulturního osvícenského prostředí, zvláště Herdera) však již opět bylo ve znamení regenerace dávných sil, v neposlední řadě intelektuálních.

Druhá polovina minulého století, v níž probíhal silný populační a hospodářský vzestup, byla proto „*dobou rostoucího rozmachu českého ducha*“,⁴⁴ a to ve stylu osvícenských vzdělaností. Chyběl ovšem dostatek originálních duchů v literatuře, v umění i ve vědě a ti, co byli, zůstávali za Jungmannem, Šafaříkem, Palackým, Purkyněm, eventuálně i za Máchou. Přesto se Havlíček a Masaryk zasloužili o rozvoj kultivované politiky a jen někteří naši archeologové, etnologové, filologové a historici byli dobří.

Celé první čtyřicetiletí 20. století lze s Patočkou (a jeho zbytek i bez něj) hodnotit jako intelektuálně poměrně slabé. Poměrně vynikali zprostředkovatelé světové literatury – překladatelé poezie Vrchlický, Sládek, Zeyer, z literátů pak K. Čapek a snad i Březina a Durych (po druhé světové válce také Seifert), z filozofů asi Rádl, z literárních kritiků Šalda. Ohromné možnosti elitního duchovního rozvoje otevřené vznikem samostatného československého státu však zůstaly nevyužity. Patočkova kritika duchovního života první republiky je zdrcující, ale totéž se vztahuje i k „republikám“ následujícím – povrchnost, eklektismus, panství malichernosti a samolibosti. „*Jako je tomu s všeobecným našim úpadkem mravním, i zde je základem pohodlnost, nikoli vyčerpanost. Český člověk má rád život neproblematický... samozřejmost se mu stává nebezpečnou.*“⁴⁵ Ani dnes na tom nejsme lépe (spíše ještě hůře).

Tento tristní pohled je – opakuji – ve viditelném rozporu se značnou „civilní“ vzdělaností takřkajíc lidových vrstev. Na její adresu ovšem Patočka neopomněl – trochu nespravedlivě – napsat: „*Nikde se nejeví české osvětářství se svými základními rysy, některými přednostmi a přechytlými nedostatky tak výrazně, jako v oboru výchovy. Její důležitost se uznává v širokých vrstvách národa, který je až naivně hrdý na poměrně vysoký standard*

*lidového vzdělání. Úcta k vzdělanému člověku, k vychovateli a učiteli je stále ještě rozšířenější než jinde, u některých sousedů.*⁴⁶

Naše vzdělávací soustava měla dávnou a hlubokou tradici a skutečně pozitivní objektivní výsledky. Bylo na co být hrdými, protože nedostatků nebylo tolik. Přes její nesprávnou ideologizaci to platí i o poválečné vzdělanosti, kdy ovšem postavení učitele (vychovatele) nemálo utrpělo. V uctívání intelektuálních elit se Patočka bezesporu mýlil. Je nutné dodat, že dnešek pak je charakterizován „zbytečným hledáním“ výchovně vzdělávacího modelu a úroveň osvěty je velmi nízká.

* * *

Podstatnou část své historie strávili Češi v nějakém cizím područí, a to se muselo nutně odrazit i na jejich povahovém charakteru, včetně morálky. Osobní vlastnosti Čechů mají (snad protismyslně v návaznosti na dobrou inteligenční úroveň) některé neopominutelné nedostatky. Podle mého mínění se právě tato úroveň odrazila také v politické povaze českého etnika, které ačkoli v sekulárním promítnutí převahou „levicové“, tj. přirozeně demokratické, nechává s sebou tradičně manipulovat prakticky kýmkoli. Tato charakteristika je ovšem ve značném rozporu s českými mučedníky (který národ je ostatně neměl?) – se sv. Vojtěchem, s Husem, s českými bratry, s Komenským, ba prý i s „celým národem českým“.⁴⁷ Změnila skutečně až pobělohorská éra povahové rysy našeho národa, kdysi se nepochybně vyznačujícím viditelným idealismem a zřejmě i bojovností?

Fenomén politické, dříve hlavně nábožensky a hospodářsky motivované emigrace je pro obyvatelstvo našeho prostoru více než typický. Datuje se alespoň od dob pobělohorských exulantů (podobný osud však sdíleli i první angličtí kolonisté v Severní Americe, francouzští hugenoti a jiní). Iry a Slováky naproti tomu vyháněl ještě v našem století ponejvíce hlad. Černoští otroci byli do Ameriky násilně deportováni ještě téměř sto let po vyhlášení Deklarace nezávislosti. Historicky velké národy (tj. Španělé, Portugalci, Angličané, Francouzi, Rusové) jiná teritoria „plánovitě z ekonomických a strategických příčin, někdy pod „ideovými“ zástěrkami (šíření jediné správné náboženské víry), ale vždy cílevědomě kolonizovaly, byl s četnými překážkami. Pro „Evropu v závěru 20. století“ je absurdní, že i u nás do nedávna docházelo k emigracím politického charakteru.

Čechům poněkud chybí „velkopodnikavost“ (obchodní a zejména finanční agresivita), snad také vytrvalost,⁴⁸ za to však velmi dobře improvizují. To je bezesporu jeden ze symptomů slušně vysoké inteligence. Češi jsou schopni přibrbeni přežít těžké časy, což je ovšem nezřídka činí nezpůsobilými otevřeně zastávat svá stanoviska, být zdravě sebevědomými a přinášet oběti. Nedostatek národního idealismu je pro ně příslovečný, rozvinutý ateismus tyto rysy podtrhl. Odtud pramení neúměrné přizpůsobování se „cizí moci“, někdy až bezostyšná kolaborace (s vnějšími i vnitřními silami, zjevně nepovolanými). Absence pohrdlivého a „kolonizátorského“ vystupování vůči méně vyspělým komunitám není schopna vzpomenuuté chyby vynahradiť. Rasové předsudky nejsou české populaci bytostně vlastní, i když nejnovější doba excesy toho druhu zřejmě nezvykle vyprovokovává.

Také letité české maloměstáctví se s dobrým intelektem příliš neshoduje a je spíše povahovým znakem. O tom se zmínil F. Peroutka: „*V polovici 19. století jsme byli velmi šosáckým národem, jedním z nejšosáčtějších v Evropě. Naše husitství nebylo tehdy více než maškara. V době, kdy Bach nám zamkl ústa a kdy naši spisovatelé se báli jít Havlíčkovi na pohřeb, působila zvláštní rozkoš myšlenka, že v 15. století jsme polekali celou Evropu a že naše vojska pronikla až k Baltu.*“⁴⁹

F. Peroutka dost kategoricky odmítal známou Masarykovu tezi, podle níž by humanita měla být českým národním programem (to je v pořádku), že humanismus má být pro českého i slovanského člověka symptomatický.⁵⁰ Oprávněně tvrdil, že humanitní idea je internacionálního charakteru, že u Slovanů je humanismus zaměňován s povahovou měkkostí. Češi mají podle Peroutky být „nejchladnější ze všech Slovanů“ a od minulého století jsou

prý málo patetičtí a revoluční, za to realističtí, zpohodlnějí, což nemá daleko k zbabělosti a k vypočítavosti. Již o státním převratu z 28. října 1918 se vyjádřil v tom smyslu, že měl idylické vzezření: „*Nebylo nikdy humánnější revoluce, než byla naše.*“⁵¹ Podobnost se „sametovou revolucí 1989“ je nasnadě.

Česká mírnost vyplývá údajně z nebezpečí plynoucího z německého sousedství. Bojovnost by byla pošetilostí, opatrnost („*smírný odpor pluhem a prací*“) ve vztahu k Němcům nakonec přinesla své ovoce. „*Jsme národ spíše chytrý než hluboký a naše humanita má především za úkol sloužit dobrému a pohodlnému životu. Její nejvýznačnější ráz je její praktičnost.*“⁵² Nadměrná negativní adaptabilita Čechů je bezpochyby pozůstatkem nikoli jen středověkého utlačování ze strany cizí i domácí „vrchnosti“, kdy se samozřejmě o žádné lidové demokracii nedalo hovořit, což se koneckonců namnoze týkalo všech evropských, a tím spíše jiných národů, ale je dědictvím vpravdě národního útisku rakouskou monarchií.

Tři sta let pobělohorské éry, německá okupace, stalinistický teror, období normalizace, a to i v dobách, kdy se prakticky utvářela a rozšiřovala demokracie evropského stylu, počínaje americkou (!) a francouzskou revolucí, se chtě nechtě musely projevit na politickém a státním, ale také mravním vzhledu českého národa, a to ve spojení s inteligencí v „chytřáctví“. Určité, byť nikterak jednoznačně demokratické základy naší společnosti byly položeny až v nedlouhém meziválečném období. Z vyjmenovaných důvodů lze však u nás obtížně mluvit o tradici demokracie. Aktivní účastníci první republiky nežijí, anebo nemožnou dnešní běh událostí nějakým způsobem zásadně ovlivňovat (doba let 1918–1938 bývá ostatně dost idealizována). Přesto lze reálně počítat s tím, že Češi budou schopni si díky svému rozumu a kulturní úrovni relativně brzy osvojit demokratické zvyklosti.

V souvislosti s meziválečným utvářením československého státu si připomeňme slova J. Patočky: „*Systém stranické demokracie, jak v republice byl zaveden, byl vůbec zhoubou, blamáží všeho politického vzdělání... Politický smysl tak upadl, že se politika stala takřka druhem obchodu, a vykládat našim »politikům« základní pojmy jejich vlastního oboru znamenalo by mluvit k hluchým... musíme se ptát, zdali vůbec existovala nějaká společná ideová koncepce první republiky, zdali někdo skutečnost tohoto pestrého, bohatého a možnostmi přeplněného útvaru vzal vůbec vážně na vědomí a promyslel ji bez fantazií a iluzí, jako to dovedli někteří naši lidé před rokem 1918.*“⁵³ To bych chtěl uvést jen na okraj tolik vychvalovaných demokratických tradic předválečného Československa.

Musíme si však položit následující otázku: Co následovalo po tomto Patočkou nazývaném „schůdném a plodném“ rozvoji, dlouho kontrolovaném stárnoucím „praktickým filozofem“ T. G. Masarykem? Nejprve „umírající republika“ v letech 1938–1939, vzápětí Protektorát Čechy a Morava (na Slovensku „štát“), potom téměř tříleté pokračování prvo-republikové „československé demokracie“, poté sovětské „dominium“ (s několikaměsíčním extempore v roce 1968), nakonec „polistopadové repete svobody a demokracie“ z let 1918–1938, důkladně „obohacené“ (deformované) zkušenostmi posledního půlstoletí! Další blamáž, další úpadek politického smyslu, další interpretace politiky jako způsobu obchodování, další promluvy k hluchým. Existuje opravdu nějaká skutečná, bez iluzí kultivovaná promyšlená a dlouhodobě realizovaná „ideová konstrukce“ současné (již páté?) republiky? Anebo jsme jen svědky vytváření bezperspektivně improvizované „ekonomické základny“ (čeho?).

Jestliže „*tragédie prvního československého státu byla tragédií nedomyšleného demokratismu u nás doma, izolovaností naší demokracie ve střední Evropě a otevřené krize demokracie v západním světě*“,⁵⁴ pak se obávám, že Patočkova teze je platná i nyní po více než čtvrtstoletí od napsání: „izolovanost“ bohatě nahrazuje fakt ignorance kategorie „historické kontinuity“ a skutečnost černobílého vidění světa.

Čas nastoupivší zanedlouho po entuziasmu na konci roku 1989 je průkazným svědectvím pokračujícího poměrně nízkého politického uvědomění lidí. Bují nesolidní, téměř nekontrolovatelné uplatňování četných bezohledných zájmů, hrubá demagogie, která si

v ničem nezadá s bývalou reálsocialistickou, pohrdání nejen uspokojivým hmotným zabezpečením, nýbrž i jakkoli rozpačitým míněním obrovské většiny občanů („střední třída chybí“). To vše je na hony vzdáleno skutečné „plošné“ a uvědomělé demokracii. Lid ani převážná část jeho reprezentantů na všech úrovních, vyznačující se spíše dostatkem energie a ctižádostivostí než kultivovaností a širokým pohledem na světodění, přiměřeně vysokou mírou odpovědnosti, preferováním obecnějších zájmů atd., prostě zatím nemají praktickou politickou demokratičnost v krvi. Chybí jim politická gramotnost, způsobilost pojímat problémy v dlouhodobém časovém horizontu, dostatečná tolerance k představám a zájmům druhých, postrádají schopnosti plodného kompromisu jako východiska ze vzniklých rozporů.

Jisté naděje spatřuji v „zakořeněném sociálním demokratismu“, původem zaznamenaném ne později než v éře husitství (ačkoli J. Patočka jej zdůvodňuje teprve formováním české národní společnosti v závěru 18. století). V tom čase měla vzniknout netradiční, nehierarchická komunita „českých Čechů“ v protikladu ke staré, vertikálně diferencované společnosti „českých Němců“: *„Tento elementární demokratismus činí naši společnosti cizími problémy všech společností se silně hierarchickou, tradiční společenskou strukturou, konzervatismus velkého slohu i revoluční bouřliváctví, reagující na sklerotizaci ustálených struktur, jež nelze odstranit bez násilného otřesu. Myšlenka rovnosti dovedená do plného vyrovnání, i hospodářsko-sociálního, je nám však srozumitelná a blízká.“*⁵⁵

¹ Viz Pekař, J.: O smyslu českých dějin. Praha 1928, s. 397.

² Krofta, K.: Národnostní vývoj zemí československých. Praha 1934, s. 27.

³ Masaryk, T. G.: Nová Evropa. Stanovisko slovanské. Praha 1920, s. 149.

⁴ Dvorský, V.: Němci v Československé republice. Přednáška konaná 28. 5. 1920 v Státovědecké společnosti, zvláštní otisk z časopisu Národ, s. 13.

⁵ Viz Stehlík, J.: Zařazení České republiky v evropském prostoru. Mezinárodní vztahy, 2/1996, s. 95–106.

⁶ Dvorský, V.: cit. dílo, s. 15.

⁷ Fischer, J.: Z politického odkazu Františka Palackého. Praha 1926, s. 238.

⁸ Patočka, J.: Náš národní program. Praha 1990, s. 7.

⁹ Tamtéž, s. 35.

¹⁰ Tamtéž, s. 36.

¹¹ Idea československého státu. Praha 1936, s. 265.

¹² Patočka, J.: cit. dílo, s. 8–9.

¹³ Tamtéž, s. 37.

¹⁴ Tamtéž, s. 37.

¹⁵ Idea československého státu, cit. dílo, s. 276.

¹⁶ Matiegka, J.: Vznik a počátky národa československého. Knižnice Za vzděláváním, č. 100, b. m., b. d.

¹⁷ Viz Korčák, J.: Etnický profil našeho národa. Praha 1940, s. 28.

¹⁸ Tamtéž, s. 30.

¹⁹ Tamtéž, s. 30.

²⁰ Tamtéž, s. 35.

²¹ Patočka, J.: cit. dílo, s. 67.

²² Idea československého státu, cit. dílo, s. 486.

²³ Fischer, J.: cit. dílo, s. 162.

²⁴ Viz Nejedlý, Z.: Spor o smysl českých dějin. Praha 1914.

²⁵ Krofta, K.: cit. dílo, s. 47.

²⁶ Tamtéž, s. 60.

²⁷ Tamtéž, s. 80–81.

²⁸ Tamtéž, s. 81.

²⁹ Idea československého státu, cit. dílo, s. 277.

³⁰ Viz Ottův slovník naučný. Sv. VI., XVII., XXI., XXIII. Praha 1893–1905.

³¹ Fischer, J.: cit. dílo, s. 175.

³² Tamtéž, s. 265.

³³ Masaryk, T. G.: cit. dílo, s. 154.

³⁴ Viz Ottův slovník naučný. Sv. XXI. Praha 1904.

³⁵ Masaryk, T. G.: cit. dílo, s. 173.

³⁶ Viz Pekař, J.: Na cestě k samostatnosti. Praha 1993, s. 37.

³⁷ Patočka, J.: cit. dílo, s. 12.

³⁸ Tamtéž, s. 16.

³⁹ Patočka, J.: Co jsou Češi? Praha 1992, s. 12.

⁴⁰ Tamtéž, s. 12.

⁴¹ Tamtéž, s. 33.

⁴² Viz Patočka, J.: Česká vzdělanost v Evropě. Praha 1939. Citovaný Patočkův Náš národní program je aktualizovaným vydáním této práce.

⁴³ Tamtéž, s. 11.

⁴⁴ Tamtéž, s. 13.

⁴⁵ Tamtéž, s. 18.

⁴⁶ Tamtéž, s. 23.

⁴⁷ Viz Pekař, J.: Na cestě k samostatnosti, cit. dílo, s. 54.

⁴⁸ Viz Idea československého státu, cit. dílo, s. 270.

⁴⁹ Peroutka, F.: Jací jsme? Praha 1991, s. 60.

⁵⁰ Viz tamtéž, s. 86 a násl.

⁵¹ Tamtéž, s. 93.

⁵² Tamtéž, s. 99.

⁵³ Patočka, J.: Náš národní program, cit. dílo, s. 18.

⁵⁴ Tamtéž, s. 38.

⁵⁵ Tamtéž, s. 70.

Hranice území s převažujícím německým osídlením v Českých zemích kolem roku 1920

